

ВІДГУК

офіційної опонентки, докторки філософських наук

Ірини Володимирівни Горохолінської

на дисертаційну роботу

Лозовицького Василя Миколайовича

«Сучасне українське православне богослов'я: критичний аналіз»,

подану на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальностями 09.00.11 – релігієзнавство і 09.00.14 – богослов'я

Українське православ'я переживає нині складний і комплексний процес трансформацій, який активізувався після здобуття автокефалії, що не тільки відкриває нові обрії для розвитку Православної Церкви України, але й свідчить про глибинні зміни у внутрішньому житті Церкви та її взаємодії з іншими соціальними інститутами. Ці процеси, у контексті війни росії проти України, постають як не лише релігійне, але й соціально-політичне, ціннісно-сміслові явище, в якому визначальними є питання ідентичності, свободи віри і моральних орієнтирів. За цих умов відбуваються знакові переорієнтування соціальних векторів релігійних наративів, що відображають боротьбу за духовну незалежність в Україні та відокремлення українських православних від агресивної ідеології російської церковності / влади / юрби.

Важлива складова сучасного релігійного буття – актуалізація спадщини гуманізму київського християнства, який відзначався інтелектуальною відкритістю та готовністю до діалогу з іншими культурами й віровизнаннями. Ці традиційні для українців християнські практики, знаходять нове прочитання, верифікуючись у контексті сучасних запитів і викликів. Принципи відкритого православ'я, що їх обстоює Вселенський патріарх Варфоломій, набувають дедалі більшого впливу в українському світі, відтінюючи фундаменталістські тенденції, що панують у Російській Православній Церкві. Відкритість, яка є основою цієї парадигми, постає не тільки як реакція на політичну ситуацію, але й як глибокий богословський

вибір, що апелює до ідеї універсальності Церкви, яка повинна бути відкритою до діалогу, внутрішньої рефлексії, живого руху.

Невід'ємною складовою цих процесів є й сучасне православне богослов'я, яке теоретично обґрунтовує і легітимізує ідеали відкритого православ'я. Воно, відштовхуючись від традиційних підходів, акцентує увагу на важливості критичного осмислення віровчення, а також на необхідності інтеграції в ширший контекст світоглядних, соціальних і гуманітарних наук. Тому сучасне богослов'я не просто декларує догматичні істини, а й бере активну участь у формуванні нових соціокультурних ідентичностей, де релігійне єднання і національна самобутність не суперечать одне одному, а становлять культурну синергію.

В Україні ця традиція набуває дедалі більшої затребуваності завдяки зусиллям відомих богословів, які намагаються не лише розширити розуміння православ'я, а й поглибити його взаємодію з іншими релігійними традиціями, відкриваючи таким чином нові шляхи для діалогу та співпраці. Частина з них не обмежується теоретичним дискурсом і популяризацією богословських ідей серед широкої аудиторії, але й активно представляє Україну на міжнародній арені. У цьому контексті, їхній внесок в інтелектуальний розвій ставить українське православ'я в центр світових релігійних та культурних дебатів, де питання релігійної свободи, національної ідентичності та духовної незалежності від авторитарності набувають все більшого значення. Ці процеси відображають загальну тенденцію до осмислення нових форм релігійної свідомості, які поєднують у собі духовну глибину традиції і узгодженість із сучасним соціокультурним контекстом, надаючи українському православ'ю унікальної ролі.

Як в Україні, так і в закордонному дискурсі, існує значний дефіцит богословських і релігієзнавчих праць, які б ґрунтовно аналізували феномен сучасної православної теології та досліджували б появу новітніх форм православного богословського мислення. Серед небагатьох, але надзвичайно важливих винятків, варто відзначити докторську дисертацію Г.Христокіна

про методологію православної теології та кандидатську дисертацію В.Грицишина «Православна думка доби постмодерну: філософсько-релігієзнавчий аналіз».

Праці цих дослідників відкрили нові горизонти для глибшого розуміння та аналізу розвитку православної теології на межі ХХ і ХХІ століть, а також її трансформацій у контексті глобалізаційних процесів. Зокрема, Христокін окреслює оригінальні риси постнеопатристики, яка постає як новітня парадигма православного богословського мислення, що впливає з діалогу з сучасною філософією та культурою. Натомість Грицишин акцентує на тому, як українське відкрито православ'я стало основою для розвитку богослов'я доби постмодерну в Україні, що є важливим феноменом для глобального православного контексту. Особливо важливим є те, що його дослідження не лише зосереджуються на критичному аналізі неопатристики, яка домінувала протягом останніх десятиліть, але й показують її зв'язок із новими богословськими течіями. Це дозволяє побачити не лише «розлами», але й глибокі лінії спадкоємності, що зберігаються в православній традиції, зокрема у її постмодерній варіації.

А тому дисертаційна робота В. Лозовицького є доволі вагомою складовою формування такого дискурсу в українській богословській традиції. Дисертант визнає, що з початку ХХ ст. православне богослов'я акцентує важливість єдності мислення та духовного досвіду. Абсолютизація духовного досвіду як основного джерела богословської рефлексії стала характерною рисою православного богослов'я останніх 130 років, що формує його особливу методологічну парадигму.

Автор дослідження детально аналізує суттєві відмінності між різними парадигмами православного богословського мислення, акцентуючи увагу на тому, як полеміка про природу богослов'я, межі свободи богословського мислення та методологічні підходи до інтерпретації духовного досвіду заактивізували нові витки конструктивного розвитку православної теології. Окремо варто підкреслити новий підхід дисертанта до класичних дискусій

між софіологами та представниками неопатристики, а також до нової інтерпретації зрілої неопатристики, яку культивували такі авторитети, як Х.Янарас та І.Зізіулас. Комплексне осмислення критики неопатристики, що її здійснюють православні мислителі початку ХХІ ст., дає змогу створити умови для об'єктивного аналізу нової парадигми православного богослов'я, яка визначає сучасний розвиток православної думки як в Україні, так і за її межами.

Зокрема, дисертант аналізує, як гуманістичне київське християнство, з його глибокими історичними коренями, разом з принципами відкритого православ'я сьогодення стали основою для інтенсивного розвитку сучасної православної теології саме в українському контексті. Це пояснює, чому постнеопатристика здобула таке значне поширення і вплив в Україні, не лише в релігійному середовищі, але й у світському просторі, що підкреслює важливість національного контексту в формуванні сучасних богословських підходів.

Вміння чітко розрізнати суттєві риси постнеопатристики та її відмінності від попередніх парадигм стало можливим завдяки застосуванню феноменології та герменевтики, що були істотно розвинуті в сучасному богослов'ї, філософії та релігієзнавстві.

Православне богослов'я початку ХХІ ст., яке дисертант не без підстав визначає як постнеопатристику, характеризується використанням складної методології та високим рівнем філософсько-богословської рефлексії. Критичний аналіз досягнень представників неопатристики в теоретичній та практичній богословських сферах, здійснений у другому і третьому розділах дисертації, є вагомим інтелектуальним внеском у сучасну науку. Постнеопатристика представляє собою складну сукупність постметафізичних теорій, що не піддаються тривіальній схематизації та вимагають значних зусиль для глибокого розуміння і адекватної оцінки. Досягти рівня критичного осмислення цих теорій – це вже важливе зрушення для

української богословської думки, і є теоретично релевантним науковим інноваційним тенденціям у гуманітарному знанні.

Особливої уваги заслуговує критичний аналіз антропології постнеопатристики, а також вчення про спілкування як основу всіх форм соціальності. Цей аналіз має значення не лише в контексті постнеопатристики, але й для загального розвитку української богословської думки початку ХХІ ст.

Саме в межах антропології та теології комунікації постнеопатристика робить найбільший вплив на сучасне українське православне богослов'я. Ба більше, цей аналіз, здійснений дисертантом, дозволяє пояснити, як у рамках практичної теології постнеопатристики формуються дві відмінні політичні теології – неоконсервативна теологія Д. Гарта та неоліберальна теологія П. Калаїцидіса, А. Папаніколау та інших авторів. Загальний аналіз теоретичних і практичних аспектів постнеопатристики, здійснений у дисертації, є значним надбанням для релігієзнавчої та богословської науки України, і всі результати та висновки є обґрунтованими на високому рівні інтелектуальної рефлексії.

У дисертації окремим розділом здійснюється аналіз студій українського богослова Олександра Філоненка, що є цілком справедливим, оскільки його праці посідають важливе місце в царині сучасного богословського дискурсу. Олександр Філоненко зумів найбільш яскраво втілити загальні тенденції розвитку сучасного православного богослов'я, відображаючи еволюцію думки від «богослов'я спілкування» в контексті ідей Іоанна Зізіуласа до постметафізичної теології, подібної до концепцій Д.Гарта та Дж.Манусакіса. На прикладі ідейного доробку Філоненка чітко простежується закономірний перехід до нового типу теологічного мислення, що є складним, багатовимірним і водночас глибоко інтегрованим у сучасні культурно-філософські та релігійні контексти.

Постнеопатристика, зберігаючи основні інтенції «богослов'я спілкування», створює більш теоретично обґрунтоване богослов'я, здатне не

лише адекватно відобразити сучасні філософські дискусії, а й гідно репрезентувати православну думку в контексті світової богословської культури. Особливістю цього богослов'я є те, що воно не лише критично відгукується на виклики доби постмодерну, а й дає відповіді на основні питання людської екзистенції через нове бачення спілкування, теології культури та етики. З цього погляду, роботи Олександра Філоненка не лише відповідають загальносвітовим вимогам, а й вбирають в себе культурно-національні аспекти, що має величезне значення для української духовної традиції.

Дисертант вірно зазначає, що творчість Філоненка має великий евристичний потенціал і значення не лише в світоглядному аспекті, а й для практичного розвитку богословської думки в Україні та за її межами. Справді, Олександр Філоненко, подібно до Г.У. фон Бальтазара та Дж.Мілбанка, починає свою теологію з основ – із переосмислення аксіом і первинних очевидностей, що є важливими для людини епохи постмодерну. Відмовляючись від метафізичних і схоластичних систем, він пропонує створення нової теології, яка має здатність відповідати на виклики сучасності, виходячи з критики онтотеології та метафізичного способу мислення.

Особливо важливим є акцент Філоненка на тому, що богослов'я повинно бути діалогічним, взаємодіяти з сучасним світоглядом, зокрема з науковим, після постмодернізму. У своїх працях Олександр Філоненко дає численні аргументи на користь повернення до цих фундаментальних концепцій, показуючи, як вони можуть стати основою для розвитку теології, соціальної теорії, етики і культури.

Богослов'я Вячеслава Рубського, яке аналізує дисертант, відрізняється сміливим та цілеспрямованим прийняттям постмодерну як культурно-філософського та теоретичного феномена. Для Рубського постмодернізм не є тимчасовим етапом або переходом, а природною умовою для розвитку сучасного богослов'я, яке має визнати усю складність і неоднозначність

реальності. Цікавою рисою його підходу є те, що він не бачить після-постмодернізм як очевидну мету чи завершений етап мислення, а скоріше як ілюзорний горизонт, що постійно змінюється, а тому є недосяжним. Для Рубського постмодерн – це реальність, з якою треба взаємодіяти, і саме через його прийняття відкривається можливість нової богословської глибини. Прийняття цього світоглядно-методологічного контексту стає для Рубського способом уникнути спрощення та догматизму, які були характерні для попередніх періодів богословської думки. Тому віра, у цьому контексті, постає як антипод метафізичних конструкцій і як принцип, що здатний замінити абстрактне і систематичне знання, яке стало таким ненадійним в умовах панування критичного постмодерного сумніву.

Дисертант обґрунтовано наголошує на центральній ролі віри в концепції Рубського, що випливає з глибинної кризи довіри до традиційних метафізичних і систематичних схем у богослов'ї. За таких умов віра стає не лише особистим актом, а й інтегральним елементом богословської думки, який дає можливість знаходити відповіді на запитання, котрі не піддаються логічному виведенню або схематизації. Рубський, як і деякі інші сучасні теологи, підкреслює необхідність розуміння віри як способу взаємодії з реальністю, що є складною і багат шаровою. Це віра, яка не потребує обґрунтування або схематизації, а є фундаментом для формування теологічних конструкцій, здатних враховувати і поважати постмодерні умови буття.

Важливою особливістю мислення Рубського є його здатність зберігати діалогічність і толерантність до інших богословських систем, не виступаючи проти постмодерного сумніву, а, навпаки, інтерпретуючи його як невід'ємну складову еволюції богослов'я. З одного боку, Рубський заперечує претензії на абсолютну істинність традиційних богословських моделей, а з іншого – визнає можливість існування теології, яка відкрита до нових форм мислення, здатних враховувати зростаючий вплив постмодерних ідей.

Ідеї Рубського отримують все більшу популярність у богословському середовищі, що демонструє можливість поширення постмодерного богослов'я в Україні. Справедливо можна твердити, що схожі за методологічною вирізністю підходи зустрічаються в контексті загальнохристиянського дискурсу, зокрема в роботах Джона Капуто та Джанні Ваттімо, де також наголошується на важливості релятивізму і діалогу з сучасною культурою. В Україні ж можна очікувати подальше розповсюдження таких поглядів, що призведе до нових інтенсивних дискусій у межах постнеопатристики та її ставлення до постмодерного критицизму, а також щодо можливостей світогляду після постмодерну.

У дисертації проведено глибокий та детальний аналіз теологічної спадщини Кирила Говоруна, котрий є одним із найвизначніших представників українського православного богослов'я. Дисертант вивчає методологію богословського мислення Говоруна, його еклезіологічні та політичні теологічні концепції, виводячи їх за межі традиційних переказів і загальних описів. Особливу увагу приділено розкриттю внутрішньої структури його теологічного підходу, який поєднує глибоку теоретичну рефлексію з практичним застосуванням в умовах сучасних церковних та суспільних реалій. Аналіз роботи Говоруна дозволяє побачити, як він, вміло орієнтуючись в сучасних філософських і богословських дискурсах, зумів створити нову парадигму православного богослов'я, що активно інтегрує традицію з актуальними викликами, які постають перед Церквою в умовах глобалізації, секуляризації та політичних трансформацій. Як і в випадку з аналізом теології Філоненка, критичний підхід до Говоруна можна розширити до окремої монографії, оскільки його мислення є безмежно багатим та багатогранним. У нього є чітко сформульовані концепції щодо того, як має виглядати православна церква в сучасному світі, зокрема його погляди на роль Церкви в політиці, суспільстві та на взаємодію з іншими релігійними та культурними традиціями. Говорун чітко виступає за активну участь Церкви у вирішенні соціальних та політичних проблем, що відповідає

його розумінню Церкви не як замкненої інституції, а як живого організму, здатного реагувати на виклики часу.

Дисертант показує, як богослов'я Говоруна сприяє розвитку не лише українського православ'я, але й має глибокий вплив на загальноправославну думку. Його інтерпретація традиційних догматів і дисциплін, таких як еклезіологія, сакраментологія та соціальна теологія, відкриває нові перспективи для розвитку церковної теології в контексті сучасного світу. Говорун, відомий своїм умінням поєднувати традиційну православну спадщину з критичними методами постмодерного мислення, формує гнучкий та інклюзивний підхід до питання церковної єдності та взаємодії з іншими християнськими конфесіями, а також з релігійними та нерелігійними інституціями. Його праці стають важливими як для теологів, так і для ширших громадських кіл, де питання взаємодії віри, політики та культури набувають все більшої значущості.

Вперше в релігієзнавчій та історико-богословській науці дисертант пропонує докладний нарис еволюції богословських поглядів Юрія Чорноморця, досліджуючи не лише пізніші етапи його творчості, а й ранні, ще мало вивчені аспекти його богословського шляху. Це важливе досягнення в науковому дискурсі, оскільки дозволяє повноцінно оцінити розвиток його думки та розкрити етапи становлення його богословського методу. Дисертант вводить в науковий обіг нові матеріали, зокрема, ранні праці Чорноморця, які до цього часу залишалися маловідомими або не отримували належної уваги, таким чином здійснюючи важливий крок до систематизації та глибшого розуміння його наукової спадщини. Незважаючи на те, що розділ про Юрія Чорноморця може бути значно розширений, наприклад, через залучення додаткових джерел, в цілому вирішено важливі дослідницькі завдання – здійснено нарис шляху Чорноморця як богослова, що дозволяє нам побачити не лише розвиток його творчості, а й місце цього видатного українського богослова в контексті ширших богословських та релігійних процесів. Цей розділ відкриває перспективи для подальших досліджень, де

можна буде розглянути більше аспектів його ідей, проаналізувати важливіші моменти в його богословській еволюції, а також глибше вивчити вплив його робіт на сучасну українську богословську думку.

Особливе значення має останній розділ дисертації, в якому здійснено спробу застосувати теоретичні та методологічні напрацювання сучасного українського богослов'я до вирішення актуальних соціальних і політичних проблем, зокрема до розробки теорій та практик миротворення і побудови діалогу в умовах сучасної України. Дисертант фокусується на аналізі міжюрисдикційного конфлікту в православному середовищі, вивчаючи його світоглядні, ідеологічні та нарративні аспекти, які лежать в основі протистояння різних церковних юрисдикцій на теренах України. Важливим є те, що автор намагається зрозуміти не лише причини цього конфлікту, а й можливі шляхи його подолання, зокрема через пропозиції щодо розробки моделей діалогу, єднання або співіснування православних церков в межах України.

Дисертант підходить до цієї проблеми з точки зору не лише богословської, але й соціокультурної та політичної перспективи, що дозволяє побачити ширший контекст цього конфлікту, а також знайти можливості для його мирного вирішення. Однією з ключових тем є розгляд різних підходів до побудови діалогу в релігійному середовищі, що передбачає врахування як історичних, так і сучасних факторів, які впливають на взаєморозуміння та співпрацю між православними громадами. У цьому контексті особливу увагу приділено тому, як богослов'я може слугувати основою для формування ефективних практик миротворення, зокрема шляхом переосмислення традиційних догматичних позицій, які часто стають каменем спотикання в міжцерковному діалозі.

Дисертант намагається не лише описати існуючі проблеми, а й запропонувати конкретні шляхи їх вирішення, зокрема через розвиток нових концепцій екуменізму, що б враховували сучасні реалії і виклики. Моделі, що з'являються в розділі, дають можливість побачити, як українське богослов'я

може бути використано для зменшення напруженості і досягнення згоди в церковному середовищі, що в свою чергу може сприяти загальному миротворчому процесу в країні.

Незважаючи на глибину аналізу, тема миротворення і міжцерковного діалогу є надзвичайно складною і багатогранною, тому матеріали розділу можуть бути значно розширені і поглиблені. Для повнішого висвітлення питання доцільно залучити більше прикладів з реальної практики, а також розглянути більш детально підходи до подолання міжконфесійних протиріч у контексті сучасних глобальних та локальних процесів. Такий підхід дозволить зберегти актуальність і значущість розроблених в дисертації ідей для подальших досліджень і практичних ініціатив у сфері миротворення та побудови міжрелігійного діалогу.

Усі окреслені позитивні аспекти здійсненого дослідження дають підстави високо оцінити теоретичну та практичну значущість дисертаційної роботи, елементи наукової новизни, які в ній присутні. Дисертаційна робота В. Лозовийського є самостійною та значущою в контексті сучасних досліджень українського богослов'я та релігієзнавства. Це оригінальне, комплексне дослідження, яке має на меті розкриття важливої і актуальної богословської та релігієзнавчої проблематики, відображаючи як інтелектуальний потенціал сучасного українського мислення, так і його здатність відповідати на виклики часу. Автор повністю реалізував поставлені у дисертації завдання, що стосуються аналізу теологічних концепцій, богословських шкіл, а також певні шляхи практичних можливостей застосування цих ідей для сучасного релігійного та соціокультурного контексту.

Завдяки глибокому аналізу теологічних та релігієзнавчих поглядів українських богословів, а також розгляду еволюції їх ідей у контексті сучасних релігійно-політичних процесів, дисертація вносить суттєвий вклад у розвиток наукової думки та теоретичних підходів до розуміння релігійної ситуації в Україні. Це дослідження не лише розширює межі академічного

дискурсу, але й забезпечує нові перспективи для практичного застосування теологічних ідей у міжконфесійному діалозі, миротворенні та побудові релігійного порозуміння в сучасному суспільстві.

Поряд із високою оцінкою усіх концептуальних основ дисертації, вважаємо за потрібне зупинитися на окремих міркуваннях та запитаннях, що виникають під час знайомства з її текстом і можуть бути прояснені дисертантом під час процедури захисту:

1. На думку дисертанта, ідейний доробок яких ще, не врахованих в тексті дисертації, українських богословів заслуговує на теоретичний аналіз при подальших дослідженнях? Чи не доцільно розглядати розвиток українського православного богослов'я із більшою компаративністю щодо тенденцій розвитку інших богословських шкіл в Україні? Чи існують в українському протестантизмі та католицизмі аналогічні тенденції до формування теологій після постмодерну?

2. Якими є подальші перспективи українського православного богослов'я? Наскільки релевантним є це майбутнє до: майбутнього богословської освіти в Україні; майбутніх тенденцій розвитку державно-церковних відносин в Україні, соціально значущих ініціатив Церкви в умовах поствоєнної розбудови соціуму, яка нас чекає.

3. Попри цілісність здійсненої роботи, видається, що дослідження виграло б, якби в останньому розділі роботи дисертант приділив більше уваги тим конкретним соціально-ціннісним ініціативам Православної Церкви України (або питанню умов більшої інтенсивності таких ініціатив), які відповідають запитам новітнього богословського дискурсу – і не тільки в ракурсі проблеми діалогу, але й у рельєфнішому практичному вимірі виконання Церквою соціальних функцій.

На підставі ґрунтовного ознайомлення з дисертацією та публікаціями автора вважаємо, що дисертаційна робота **Лозовицького Василя Миколайовича «Сучасне українське православне богослов'я: критичний аналіз»**, подана на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за

спеціальностями 09.00.11 – релігієзнавство і 09.00.14 – богослов'я, є актуальним, цілісним, завершеним науковим дослідженням, яке виконано на належному ідейно-теоретичному та методологічному рівнях. Вона відповідає вимогам наказу МОН України № 40 (12.01.2017) «Про затвердження Вимог до оформлення дисертацій» (із змінами від 12.07.2019.), вимогам Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 1197 від 17 листопада 2021 року, повністю відповідає паспортам спеціальностей 09.00.11 – релігієзнавство і 09.00.14 – богослов'я. Зважаючи на рівень теоретичної новизни і практичної ефективності роботи, її автор заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальностями 09.00.11 – релігієзнавство і 09.00.14 – богослов'я.

Офіційна опонентка:

докторка філософських наук,
доцентка кафедри філософії та культурології
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

 —

Ірина Горохолінська

